

PIERZE (162) *sb n*

pierze (154), **pirze** (8); *pirze KromRozm I, RejFig*; *pierze* : *pirze RejWiz (12:2), RejZwierc (5:2), RejZwierc (4:2)*.

-é- (23), -e- (15); -é- *Oczko, KochPs, KochTr, KochFr (4), PudłFr, też Calep, SienLek (4)*; -e- : -é- *Mącz (15:10), końcowe e pochylone (Cn oba e pochylone)*.

sg N piérzé (30); -é (2), -(e) (28). \diamond *G piérzã (44)*. \diamond *A piérzé (44)*; -é (1), -(e) (43). \diamond *I piérzem (23), piérzym (9)*; -em *RejWiz, RejZwierc (2), BielSat, HistLan, RejZwierc (3), BudBib, KochPs, KochFr, WitosłLut, KmitaSpit (2), KlonWor, ZbylPrzyg*; -ym *GlabGad Skarżyw*; -em : -ym *BielKron (1:2), Mącz (4:1), SienLek (2:4)*; ~ -em (3), -(e)m (20). \diamond *L piérzu (10)*. \diamond *pl N pierzã (2)*.

Sł stp: pierze, Cn notuje, Linde XVI – XVIII w.: pierze, pierz.

1. *Coll. od „pioro” (ptasie); plumae Leop, Mącz, PolAnt, Modrz, Cn; penna(e) Mącz, Cn; pinna Mącz (151)* : Orzeł ten ná łądzie siedział/ Nietoperzã táko íkazał: By pierze z niego zebrano/ A myfzã mu íkorę dano. *BierEz Q4, H2v, Iv [2 r.], K2 [2 r.], N4v [2 r.]*; *KAczka íeft ptak domowy wíeftzi kura: Samcza po ízygi poznać bo na niey pierze zielone miewa íakoby oboyczyk íaki. FalZioł IV 18a, IV 21d, 23b, 26d; GlabGad A7; Myślę íz írokã tyle ma pierza białego íle tzarnego. March² D2v, D3v; MiechGlab nlb 8; LibMal 1551/ 163v; Ptafzkowie ná powietrzu íáko íie wíeífzãíã/ A íákã dziwnã piéknóść ná íwym pierzu máíã. RejWiz 10, 16v, 26, 56v, 84, 167; Leop Lev 1/16; RejFig Cc3v; RejZwierc 82v, 114v, 116v, 140 [2 r.]; [Dedalus] przyprãwíł íobie íkrydzłã y íynowi íkãruíowi z wofku á s pierza *BielKron 23v, 271, 441v; Mącz 71a, 214a, 298c [2 r.], 300b, 306c [5 r.]*; *SienLek 54v, 116; GórnDworz Ll6; RejPos A2; BielSat D3; RejZwierc 13v, 62, 68; BudBib Lev 1/16; I wy pãná chwalić maćie [...] Zwiérzetà/ bydzło/ robacy/odziani pierzem ptacy. KochPs 215; SkarŻyw 259; Plumatilis – Zpierzã uczinioni. Calep 815a, 307b, 773a, 807a, 815a; GostGosp 167c; GostGospSieb +4; A tu cudny ptak íeden Orłowi podobny Ma gniazdo/ wízfýtek pierzem mienionym ozdoby. WitosłLut A3v; KmitaSpit A3; KlonFlis H3v; [InwMieszcz 1572 nr 176].**

W połączeniu z przymiotnikiem od nazwy ptaka [przydawka + pierze (7), pierze + przydawka (4)] (11): gdy by pierze Drozdowe z prawe⁸⁰ íkrydzłã póírzod domu zawíeíł na nici czýrwoney, [...] thedy w onym domu żãdny nie będzie mógl ípac. *FalZioł IV 25d; Cygnea pluma, Lábęcie pierze. Mącz 76b, 157b, 221d; Łożyfko wywodzí gdy niewiãftę podkurzãíã pierzym kokofzym álbo kuropãtfim SienLek 114v, 49, 75, 130v, 135, 166; RejPos 358.*

W porównaniach (5): drudzi też mienią íz íniegi y ízrony tam [*w pólnocnych krainach*] wftawícznie ípadaíące z daleka íie wídzã íakoby pierze lataíące. *MiechGlab *4v; RejKup aa8v; A íáko Paw przed kury w pierze ozdoby/ Tãk íie też przed proftaki ízrzy náuczony. RejWiz 8, 68v, 84; RejZwierc [238]v; [Lecz kto trochę íwiãdomy wíe íz rzecz v tych ludzi/ íáko czaíkã w pierzu/ kiedy íã ofkubieízf/ miéło nie ítoi zá wroblã SmigłLup A2].*

W charakterystycznych połączeniach: pierze cienkie, cudne (2), dobre, grube (2), latające, lekkie, miékkie, nadobne, ostre, piékné (3), pstre, rzãdkie, stare (2), íliczne, wíelkie, wyborne; pierze drozdowe, gęsie, kãnie, kokosze, kuropãtwie, łãbęcie (2), pawie (5); pierze ze skrzydeł (2); pierza cudność, garść, kupa, mieszek; pierze garnãć, mieć (miewãć, majãcy) (7), obrzezãć, rozchwycić, wýłomic, zapuścić, zebrać; pierzem nastrzépíć, nakryty; pod pierzem chodzãcy; w pierzu gmerãć; na pierzu siedzieć.

Przysłowia: Dobre pierze nie zła też gęś *RejRozpr* D2.

Tákžec náłzy pánowie co lie cudzym pierzem/ Vpítrzą pyěknie by Soyki/ áli w śmieciu gmerzem. *RejWiz* 98; [*SkarKaz* 20a (*Linde*)].

[Po pierzu ptaka poznać. *Senatulus* 1004.]

Fraza: »pierze (o)pada (*a. opadnie a. zwypadało*)« [*szyk zmienny*] (5): *FalZioł* IV 17c; Iełth tego znak w zwierzętach niemich j wptakach, iako w żorawiach, abo w pawiech z ktorich pierze pada gdy vciekaią. *GlabGad* B2v; *RejWiz* 98; *BielKron* 23v; V Witerbu ielt ták gorąca [*woda ciepliczna*]/ iż kokofz álbo kápłuná ponurzywłzy/ wnet piérzé opádnie *Oczko* 10v.

Zwroty: »pierze nosić, noszący« = *plumiger Mącz*; *penniger Calep* [*szyk zmienny*] (1:3): Daycye łulfńą chwałę Pánu [...] / Włlytki chrobáctwá po zyemi tu lie czołgáyące/ Wy ptałłkowye pyěkne pyerze ná łoby nollące. *LubPs* ff3v; Ptałzek pierze/ miód Pczołá/ á Woł nośi rogi *RejWiz* 50; *Mącz* 306c; *Calep* 773a.

»z pierza się oskuć; pierze wrywać, skuć, wyskubać; skubanie pierza« = *deplumare Mącz* [*szyk zmienny*] (2;1:1:1;1): [*kukołka*] czuiącz niedaleko zimno/ [...] lie wślytka z pierza ofkubie/ thakże iey drugie narałtaią *FalZioł* IV 23c; Dzieci iego [*dudka*] gdy widzą rodzicze łwoie łtare á zemdlone/ tedy łtare pierze wylkubaią z nich/ á pod łkrzydłý łwoiemi ie zagrzewaią *FalZioł* IV 26d, IV 26b; *GliczKsiąż* F3; *Mącz* 306c.

»pierzem porość (*a. obrastać*)« = *plumare Mącz* [*szyk zmienny*] (3): *Mącz* 306c; Gdy zás pierzem porołtą [*ptaki*] á poczną záłufłzáć/ Iuż czyrłtwiey á niż przed tym imá łobą rułzáć. *HistLan* B2v; *KmitaSpit* A4v.

»pierze puszczać« = *porastać piórami* (1): Plumo – Pierze pułzczam. *Calep* 814b.

»pierze wymietać (*a. zmietać*)« [*szyk zmienny*] (2): oną pńzeniczą vkarmi kokofz łłufłto/ albo kura młodego/ á gdy iuż vtije/ tedy z łiebie zmiecte wślytko pierze *FalZioł* V 94; *HistLan* B2v.

Wyrażenia: »pierze ptaszę, ptakow« [*szyk 1:2*] (2:1): Wroná [...] Cudnych ptakow pierza nabyłá: A w ono lie przypráwiłá. *BierEz* K2; *BielKron* 461v; Pinna, Pułz/ naywiłłtłze pierze ptałze. *Mącz* 300b.

peryfr. »ten co pierze ma na sobie« = *ptak* (1): Podam cię ku požárćiu ptakom łatáiącym/ y tym co pierze máią ná łobie [*volucribus et volatilibus, omni alato*]/ y zwierzętom polnym. *BibRadz Ez* 39/4.

Szeregi: »pierze, a (albo) puszczać« [*szyk 4:1*] (5): *Struthiocamelus*, Zwierzę pierzym a pułczamy nákríte. *Mącz* 423b, 300b, 306c; *GostGosp* 70. *Cf Wyrażenie przyimkowe.*

»sierchl albo pierze« (1): Zwierzęthá [...] dzieci łwe zábawiáyą nye okołó łkubányá łierchli/ álbo pyerza/ ále ćwiczą ye álbo ná byeg/ álbo ná łatanie *GliczKsiąż* F3.

»(albo) pierze, (albo) wełna« (3): Więc gdyby łye tákí człowiek [*nieprzytomny*] przygodził/ á wątpionoby iefli vmárl álbo nie: Połóżyć mu ná vłtá álbo pierza lekkiego/ álbo wełny łzczochráney *SienLek* 60v; *GostGosp* 70, 118.

Wyrażenie przyimkowe: »pod pierzem« (1):

~ *Szereg*: »pod puszczeniem, pod pierzem« (1): *Pinnatus*, Pod pułczem/ pod piérzem chodzący. *Mącz* 300c.~

W przen (1) : ty orle zgiń zgroznemi łkrzydłý twemi/ y z złołciwem twym pierzem *BudBib* 4.*Esdr* 11/45.

Przen (1) :

Zwrot: »umykać pierza« = *uchodzić z życiem (1): [matka słowicza] ná zbóyce co raz fyce miece*
Prozno: bo y ná lámę okrutnik zmiérza/ A tá niebogá ledwé vmyka piérza. *KochTr 3.*

a. *Skrzydła; pennae PolAnt (10) :* Zafię ptaci iż ie defzcz zmoczy thakież y z ziębi przeto pierzim władnąć nie mogą ani ku lataniu ani ku zagrzaniu *GlabGad I; RejZwierz 25; KTo* naprzód poczał miłość dźięcięciem málowác [...] Tenże nie dármo przydał do rámięnia piérzé *KochFr 81; (nagł) O* iednym. (–) Nie ma piérza potemu: wždy chce látác wzgóřę *PudłFr 30; GrabowSet R3v.*

W porównaniach (2): Boiazń y drzenie przyfzły na mię/ A ciemnołci mie zakryły. Y rzekłem kto mi da pierze iako gołębiczcze [*Quis dabit mihi pennas sicut columbae Vulg Ps 54/7*]/ á będę latał y odpoczywał. *TarDuch A4v [przekład tego samego tekstu]; LubPs N6v.*

W charakterystycznych połączeniach: pierze dać (2), mieć, przydać; pierzem latać, władnąć.

Wyrażenie: »lotne pierze« (1): *MERCVRI [...]* Przypáfuiefz do kołtek podwiáłki skrzydláte: Vbierałz w lotne pierze skroni krípowáte. *KlonWor 1.*

Wyrażenie przyimkowe: »pod pierzem« = *ze skrzydłami (1): Pinnatus cupido dicitur, Iż pod piérzem* bywa málowány. *Mącz 300c.*

Przen (1) :

Wyrażenie: »pierze wietrzne« = *wiatr (1):* Więc wíadł [*Iehowa*] ná Cheruwá y latał/ á iezdził ná pierzu wietrznym [*volavitque super pennas ventorum*] *BudBib Ps 17/10[11].*

b. *Jako ozdoba stroju, zaprzęgu, namiotów itp. (22) :* *RejRozpr 12v; KromRozm I B;* łámi [*Husarzy*] w czerwieni ochędoźnie odziani/ kápáliny pozłóciłte ná głowách/ á przynich pierze w szkofiach *BielKron 328v, 328v [2 r.]; RejZwierz 207v; Krolowi* bárzo świetne namioty rozbito/ Ktore *Indiyfká* dźiwną páięczyną lýyto. *Pierza/ złotá/ y drogich páłámánow* síłá *KmitaSpit A4v; ZbylPrzyg A2.*

W porównaniu (1): Vźrzał huffce pod gorą ony fie miefzáią/ [...] Pierze iáko ná *Struńiech* á láńcuchow pełno *RejWiz 67.*

W charakterystycznych połączeniach: pierze na łbie, w szkofijach; z pierza rogi; bieretek z pierzem.

Wyrażenie przyimkowe: »pod pierzem« = *z piórami (4): BielKron 402v; RejZwierz 27; A* niedufay w żadné czary/ Y pod piérzem łzpety *łtároświefłki biéret. KochFr 17; Támże* ná *Ratufzu* *Przeprałza* kát pod pierzem w bucznym kápelufzu *Stráćeńcá* nieboraká *KlonWor 40.*

Przen (9) : Bo łnadź to naleplze pierze/ Kto fie w łwey zacnołci łzyrzy *RejPos 358.*

[*pirze czego: PańskModlWyłóż Dv cf W porównaniu.*]

[*W porównaniu:* Yefus Kryłtus [...] chýcał ábyłmy ze włfech łtron byli gotowi y vmocnyeni/ yákoby nyeyákim pirzem wyáry przypráwyeni *PańskModlWyłóż Dv.*]

Zwrot: »pierze opuścić« = *przestać być zarozumiałym, przestać się wywyższać (1):* A włzákże gdy przy tym włzyłtkim weyrzimy w to/ co fie ábo w Kołłiełe álbo w Rzeczypołp. v nas dzieie/ tedy mułiem/ iáko mowią/ pierze opuścić: á onym náłzym miłym łtárym prołtakom [*tj. przodkom*] włtápić/ y dáć gorę. *WujJud A4.*

a) *Stan, urodzenie (3) :* Słuząc pánu/ y rzeczy połpolitéy znácznie. Chudémi niebrákuiefz: ále kto cnotliwy/ W iákim kolwiek bądź piérzu/ temuł ty chętlivy. *KochFr 84; CzahTr Iv; Krolewłka* myłł w cłowiecze/ y skrzydlá rozłszerza Dáley niż według gniazdá y włáłnego pierza. *KlonWor 56.*

b) Okazałość zewnętrzna, przepych (4) : Ale ty bądź iáko Paw/ nędzniku vbogi/ Nie kochay fie nic w pierzu/ gdy poźrzyłš ná nogi. *RejZwierz* 141v; nietylko białe głowy/ ále też y męzczyźny [!]/ zárzućiwłszy vczćiwą łzátę/ zá rázem y włtyd zárzuciáią. [...] Ná pierze wielka moc pieniędzy wychodzi/ okrom pożytku/ á zwielką łzkodą. *ModrzBaz* 51; *CzechEp* 351.

Przysłowie: Gdy mu fie więc łotrowie z dáleká kłáníáią/ Ktorzy więcęcy o pierze niż o mięło dbáią. *RejWiz* 48.

c. Zakończenie strzały; w przeni (1) : czarny Pop [...] Rycerzá ták bárzo vderzył/ Ze ná nim przednia pláchá fie przepádłá/ A łtrzałá práwie áż do pierza wpádłá. *KochSz* B3.

d. Pościel (1) : łam páchołek trzézwi Niełzukał piérza/ wyłpał fię ná łienie *KochFr* 105; [bo móglby mu to zawždy nieprzyjaciel jego rzec albo zadać, iże „na ten czas, kiedy szło wszystkim o wszystko, tedy ty na ten czas z pierza wygládał”. *PismaPolit* 257].

2. Pojedyncze pióro; penna Vulg, PolAnt (3) : I vyzrzałem że fie iedno pierze podniołło *Leop* 4.*Esdr* 11/26; [mówi *Ezdrasz*] Gdym potym pátrzał/ widziałem iłz to tego to owego czáfu drugie pierza podnołły fię po práwey łtronie *BudBib* 4.*Esdr* 11/20, 4.*Esdr* 11/25.

3. Część rośliny (8) :

a. Puch roślinny (3) : *Mącz* 276c; Plumula – Mchowę piérzę. *Calep* 814b.

Szereg: »pierze albo wełna« (1): Pappus, Biały mech, piérze álbo wełná która fie po okwitnieniu z niektórych ziół á zwłáfczá z ołtu rozłata. *Mącz* 276c.

b. Łuski na cebuli i czosnku (5) : Bulbosus, Pełny łupin/ álbo pierza ná korzeniu/ yáko ná cołnku. *Mącz* 27d; natłukłszy pierza cebulnego z miodem/ pomázuy. *SienLek* 47; Ná włzelákie iádowité vkáłżenié. [...] Weźmi korzeń knapłkich łzczotek/ pierza płódziłczkóweęo/ mąki ięczmienney *SienLek* 153v, 86v, 169v; [obwináwłszy ono rozdárćie łwieżymi łkorkámi squillae, to ielł zámorłkiey cebule/ ábo iednák pierzim łwieży^m cebule profłey *Cresc* 1571 504 (*Linde*), 208.]

c. [Części zielone roślin takich jak: czosnek, por itp.]:

Szeregi: »pierze albo náć«: A gdy [por] ma być łádzon nie trzeba łtrękw rozdzieláć ták iáko bywa w łádzienie czółnku/ ále łádzic łpołem tylko pierze álbo náć vrwáwłszy *Cresc* 1571 214 (*Linde*).

»pierze albo źdźbłó«: chcelłzi áby tym wiewłze głowy [czosnku] vrołły/ tedy iák łkoro łię pierze ábo źdźbłó pułci ma być łłoczono áby nie wzrałtáło *Cresc* 1571 211.]

Synonimy: **1.a.** skrzydłó; **d.** połciel; **3.a.** mech, wełna; **b.** łupina, łuska, łuszczyna; **c.** náć, źdźbłó.

Cf **PIERZONOG, PIORO**